

*Вадим Петрович Іванов,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0005-6687-3749*

ЗЛОВЖИВАННЯ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СУДДІ

Постановка проблеми. Незалежність і доброчесність судової влади є фундаментальними умовами для забезпечення верховенства права, правосуддя та рівності всіх перед законом. Судді, виконуючи функцію вирішення правових спорів, наділені широким спектром повноважень, що забезпечують здійснення правосуддя. Однак ці повноваження не лише надають суддям значну дискрецію, а й створюють потенційні ризики для їхнього зловживання, що може призводити до порушення прав учасників судового процесу та підриву довіри до судової влади.

Зловживання суддею своїми повноваженнями може проявлятися як у процесі здійснення правосуддя, так і поза його межами. Такі дії суперечать етичним стандартам і законодавчим вимогам, що регламентують діяльність суддівського корпусу. Враховуючи особливий статус суддів, механізми юридичної відповідальності мають забезпечувати баланс між незалежністю судової влади та необхідністю ефективного контролю за її діяльністю.

Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю оцінки ефективності існуючих механізмів дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності суддів як інструментів запобігання зловживанню повноваженнями. Важливо також проаналізувати проблеми, що виникають під час притягнення суддів до відповідальності, включаючи збереження незалежності судової гілки влади та дотримання міжнародних стандартів у цій сфері.

Метою статті є комплексний аналіз зловживання повноваженнями судді як правового та соціального явища, визначення його видів, а також дослідження механізмів юридичної відповідальності суддів за такі дії. Зокрема, стаття спрямована на розгляд особливостей адміністративної, дисциплінарної та кримінальної відповідальності суддів, їхньої ефективності у запобіганні порушенням і підтриманні незалежності судової влади. Особлива увага приділяється питанням балансу між незалежністю суддів і необхідністю забезпечення їхньої відповідальності за правопорушення у межах професійної діяльності.

Стан розробки проблеми та методи дослідження. Проблематика зловживання правом привертає увагу як теоретиків права, так і фахівців із різних галузей юридичної науки. Серед відомих дослідників цього питання можна відзначити роботи Д. Бакаєва, М. Бару, Н. Буроменської, Ф. Веніславського, М. Генюка, С. Зайцевої, Б. Карнауха, К. Кожана, Т. Полянського, В. Резнікової, О. Рогача, С. Серьогіна, І. Спасибо-Фатєєвої, М. Хміля та багатьох інших. Серед сучасних дослідників, які аналізують різні аспекти статусу суддів та їхньої підзвітності закону і суспільству в межах вивчення проблем судової влади, слід відзначити праці В. Городовенка, В. Долежана, О. Драган, О. Кучинської, І. Марочкина, І. Назарова, Б. Прокопенка, М. Смоковича, В. Сухоноса та ін.

Питання особливостей притягнення суддів до юридичної відповідальності у своїх працях розглядали Л. Виноградова, В. Василенко, Р. Куйбіда, О. Овчаренко, М. Серeda, Я. Скоромний, І. Староста, А. Шевченко та ін. Так, у дисертації С. Дідика проаналізовано особливості кримінальної відповідальності суддів за зловживання повноваженнями та інші незаконні дії, що посягають на правосуддя [1]. У роботі Я. Скоромного розглянуто питання притягнення суддів до адміністративної відповідальності, звертаючи увагу на законодавче регулювання цього процесу, відсутність суддів у структурі суб'єктів адміністративного правопорушення та проблеми практичної реалізації відповідальності [2]. Питання адміністративної відповідальності суддів тісно пов'язане з дисциплінарною відповідальністю, що розглядається в роботах В. Нікітіна, Ю. Юринця, Л. Белкіна та М. Белкіна. Зокрема, вони аналізують адміністративно-правові засади дисциплінарної відповідальності суддів у контексті гарантій їх недоторканності, акцентуючи

увагу на балансі між забезпеченням суддівської незалежності та механізмами притягнення до відповідальності [3].

Незважаючи на постійну увагу науковців до проблеми відповідальності суддів за зловживання правом, залишається низка дискусійних питань щодо ефективності механізмів дисциплінарного контролю суддів, притягнення їх до відповідальності. Відсутність єдиного підходу до визначення критеріїв зловживання правом і складності правозастосування зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Методологічною основою статті є діалектичний підхід, який дає змогу дослідити зміни у правовому регулюванні відповідальності суддів за зловживання правом, а також взаємозв'язок між теоретичними та практичними аспектами цієї проблеми. Для досягнення поставленої мети в роботі використано аналітичний метод, що забезпечує аналіз змісту нормативно-правових актів, а також методи логічного та порівняльного аналізу, які уможливають об'єктивно оцінити існуючі правові норми та механізми контролю за діяльністю суддів. Крім того, застосовано методи системного аналізу, що дають змогу вивчити структуру та функціонування інституту відповідальності судді в межах національного правопорядку.

Основні результати дослідження. Враховуючи напрацювання загальної теорії права та правової доктрини, правовий статус судді розглядають як сукупність елементів, що визначають правове становище судді у державі, а саме: правові норми (Конституція України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», процесуальні кодекси та інші нормативно-правові акти) та принципи, що встановлюють такий статус (незалежність, недоторканність); права та обов'язки (повноваження); правові принципи (верховенство права, законність, рівність перед законом і судом); правові гарантії; юридична відповідальність, яка зумовлюється займаною посадою (адміністративна, кримінальна, дисциплінарна) [4, с. 202; 6, с. 309; 7, с. 19].

І. Пивовар вважає, що за своєю юридичною сутністю правовий статус судді визначає межі та характер його допустимої поведінки, включаючи право вимагати виконання чи утримання від певних дій, звертатися за необхідності до відповідних державних органів для отримання сприяння, а також користуватися встановленими соціальними гарантіями [6, с. 119].

На думку Л. Москвич, С. Іваницького та І. Русанової, правовий статус судді є комплексною правовою категорією, що поєднує юридичні повноваження та соціально-психологічні аспекти особи, наділеної функцією здійснення правосуддя. Його надійність забезпечується чітким теоретичним визначенням та детальним закріпленням у національному законодавстві всіх складових елементів. Набуття статусу професійного судді зумовлює наділення особи особливою суспільною роллю, що полягає у здійсненні правосуддя та розгляді всіх правових спорів і конфліктів, які виникають у суспільстві та державі [5, с. 7, 19].

Згідно зі ст. 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддею є громадянин України, який призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Це означає, що держава наділяє суддю спеціальними владними повноваженнями, визначеними законодавством, у тому числі процесуальними.

Ми погоджуємось з точкою зору тих науковців, які розглядають поняття «повноваження», зокрема «повноваження судді», як нормативно визначену сукупність прав і обов'язків судді, що встановлюють його компетенцію в межах займаної посади в органі судової влади та забезпечують реалізацію покладених на нього функцій правосуддя, судового контролю та інших завдань судової влади відповідно до встановленого законодавством порядку [7, с. 639; 8, с. 254].

Повноваження судді є багатовимірною правовою категорією, що охоплює різні аспекти його діяльності. За змістом вони поділяються на предметні та функціональні, а за значущістю – на основні та додаткові. Предметні повноваження визначаються юрисдикцією відповідного суду та слугують критерієм розмежування компетенції судових органів. До основних належить безпосереднє здійснення правосуддя та судовий контроль. Додаткові предметні повноваження включають узагальнення судової практики, аналіз судової статистики, надання роз'яснень щодо застосування законодавства, участь у формуванні суддівського корпусу, а також надання методичної допомоги суддям нижчих судових інстанцій. Функціональні повноваження судді передбачають здійснення процесуальних дій та організаційних заходів, спрямованих на ефективний розгляд судових справ. Вони визначаються процесуальним законодавством і реалізуються через ухва-

лення владних судових рішень. Відповідно до логіки судового процесу функціональні повноваження поділяють на три основні групи: повноваження щодо підготовки справи до розгляду, повноваження щодо розгляду справи по суті та повноваження щодо контролю за виконанням судових рішень [5, с. 19].

Аналіз національного законодавства дає змогу розмежовувати службові та неслужбові повноваження судді.

Службові повноваження судді – це сукупність юридично закріплених прав і обов'язків, що надають йому можливість здійснювати правосуддя відповідно до закону. Так, суддя має право підвищувати свій професійний рівень і проходити з цією метою відповідну підготовку; суддя зобов'язаний: додержуватися присяги; справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою зміцнення суспільної довіри до суду; виявляти повагу до учасників процесу; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю ухвалення судового рішення і закритого судового засідання тощо.

Неслужбові повноваження судді – це права, що не пов'язані безпосередньо зі здійсненням правосуддя, але впливають із його правового статусу. Вони охоплюють участь у науковій, освітній, громадській діяльності, використання соціальних гарантій, передбачених законодавством, за умови дотримання принципів незалежності, об'єктивності та етичних стандартів суддівської професії. До неслужбових повноважень судді відносять: право брати участь у суддівському самоврядуванні; право утворювати громадські об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня; право на отримання доплат до посадового окладу; право подати заяву про відставку тощо.

У сучасній науковій дискусії щодо зловживання правом сформувалися два основні підходи. Так, представники першого підходу, зокрема О. Рогач, наголошують, що зловживання правом – це соціально-шкідливе явище, яке відображає нігілістичне ставлення особи до права та полягає в намаганні суб'єкта правовідносин створити ілюзію (видимість) правомірного використання права при вчиненні ним умисних діянь, спрямованих на порушення об'єктивних меж здійснення права та внутрішніх (спеціальних) меж зовнішнього розсуду [9, с. 34]. Д. Тихомиров, Н. Харченко зазначають про особливий вид правової поведінки, який виражається у діяннях по використанню особами своїх прав у незадоволенні або передбачені законодавцем способи, що суперечать призначенню права, формально не порушуючи його, внаслідок чого може завдатись шкода інтересам суспільства, держави або окремої особи, причому здебільшого юридична відповідальність за такі діяння не настає [10, с. 26–29].

Саме із юридичними (правовими) наслідками пов'язаний другий підхід, прихильники якого розглядають зловживання правом крізь призму ознак і складу правопорушення, зокрема аналізуючи його такі елементи, як суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт та об'єктивна сторона. М. Рубашенко наголошує на тому, що зловживання правом – це діяння, яке містить усі елементи юридичного складу конкретних злочинів, деліктів, проступків тощо, а отже, виступає конкретним видом правопорушення [11, с. 113–119].

У цьому контексті зловживання повноваженнями судді під час перебування на посаді можна розглядати у двох аспектах. По-перше, як недобросовісне використання наданих судді повноважень не за їхнім цільовим призначенням, що може спричиняти шкоду правам та інтересам суспільства чи загалом держави або створювати реальні загрози їх порушення, хоча формально такі дії залишаються в межах правомірності.

Прикладами таких зловживань можна вважати використання як службових, так і неслужбових повноважень за їхнім цільовим призначенням. Зловживання службовими повноваженнями суддею, яке не зумовлює юридичної відповідальності, зазвичай має формально правомірний характер, але суперечить принципам добросовісності, етичності та незалежності суддівської професії. Такі випадки можуть не містити прямого складу злочину або адміністративного правопорушення, однак негативно впливають на авторитет судової влади. Зокрема, маніпулювання процесуальними строками, що може використовуватися як засіб впливу на хід судового провадження; довільне тлумачення процесуальних норм, що може сприяти ухваленню рішень на користь певної сторони

або всупереч принципам справедливого судочинства; зловживання таємницею ухвалення судового рішення; недотримання етичних стандартів, що може виражатися у прояві упередженості чи позапроцесуальних комунікаціях із заінтересованими особами; нетактовність або недоречність жартів під час засідання, що може знецінювати серйозність судового процесу; надмірно переривати учасників процесу або, навпаки, не контролювати їхніх виступів, що може призводити до порушення змагальності сторін або хаотичності процесу.

Суддя може бути притягнутий до кримінальної чи адміністративної відповідальності на загальних підставах, з урахуванням спеціальних гарантій суддівської незалежності, визначених національним законодавством. Дисциплінарна відповідальність суддів є окремим видом юридичної відповідальності, що застосовується у випадках порушення суддею професійних обов'язків, етичних стандартів або принципів здійснення правосуддя. Основні засади, підстави та порядок притягнення суддів до відповідальності визначаються нормами національного законодавства, яке передбачає як загальні, так і спеціальні механізми контролю за діяльністю суддівського корпусу.

Підсумовуючи дослідження зловживань суддівськими повноваженнями, на нашу думку, під «зловживанням повноваженнями судді» слід розуміти правову поведінку судді (правомірну, неправомірну), що полягає у використанні суддею наданих йому законом повноважень у спосіб, що суперечить їхньому цільовому призначенню, завдає шкоди правам та законним інтересам учасників судового процесу, суспільства чи держави або створює реальні загрози їх порушення, за яку, в окремих випадках, передбачено юридичну відповідальність.

Висновки. Правовий статус судді відображає місце судової влади в державному устрої та є ознакою правової розвиненості суспільства. У демократичних державах суддям надаються виняткові повноваження, що забезпечують незалежне, об'єктивне та неупереджене здійснення правосуддя. Виконуючи функцію соціального контролю, суддя врегульовує конфлікти між членами суспільства, між особою та державою, а також у різних сферах суспільних відносин. Реалізація цих повноважень ґрунтується на нормативному закріпленні прав і гарантій, що визначають правовий статус судді, є особливим різновидом професійного статусу та передбачає обсяг юридично визначених можливостей для ефективного здійснення правосуддя.

Водночас наділення суддів широким колом службових і неслужбових повноважень потребує високого рівня відповідальності у їх реалізації. Виконання суддею своїх функцій має ґрунтуватися на принципах законності, неупередженості та дотримання етичних стандартів. Проте на практиці нерідко трапляються випадки зловживання повноваженнями, коли суддя використовує надані йому законом права у спосіб, що суперечить їхньому призначенню. Такі дії можуть завдавати шкоди правам і законним інтересам учасників судового процесу, підривати суспільну довіру до судової влади та створювати загрози верховенству права.

Залежно від характеру та тяжкості таких порушень судді можуть бути притягнуті до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності. Адміністративна відповідальність, як правило, застосовується у разі вчинення правопорушень, не пов'язаних зі здійсненням правосуддя, тоді як дисциплінарна відповідальність є основним механізмом реагування на зловживання повноваженнями, що включає як неналежне виконання службових обов'язків, так і порушення етичних стандартів. Кримінально-правові заходи застосовуються у виняткових випадках, коли дії судді мають особливий ступінь суспільної небезпеки та прямо підривають принципи правосуддя.

Отже, ефективне запобігання зловживанням повноваженнями потребує комплексного підходу, що передбачає вдосконалення механізмів юридичної відповідальності, підвищення рівня суддівської доброчесності та забезпечення прозорого контролю за діяльністю суддів. Важливе значення має не лише застосування санкцій за відповідні порушення, а й створення ефективної системи превентивних заходів, спрямованих на зміцнення етичних стандартів суддівського корпусу та формування культури належного здійснення правосуддя.

Список використаних джерел

1. Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008, 210 с.

2. Скоромний Я. І. Особливості притягнення суддів до адміністративної відповідальності. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2020. Vol. 6. № 10. С. 2014–2022.
3. Нікітін В. В., Юринєць Ю. Л., Белкін Л. М., Белкін М. Л. Адміністративно-правові засади дисциплінарної відповідальності суддів у контексті гарантій їх недоторканності. *Держава та регіони*. 2023. № 3. С. 280–288.
4. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
5. Москвич Л. М., Іваницький С. О., Русанова І. О. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) / за заг. ред. І. Є. Марочкина: монографія. Харків: Фінн, 2009. 488 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18723/1/Moskvich_2009.pdf
6. Пивовар І. В. Службові права судді за законодавством України. *Науковий часопис НПУ імені Драгоманова. Серія 18. Економіка і право*. 2014. Вип. 26. С. 117–123.
7. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. 992 с.
8. Солонар А. В. Окремі аспекти розкриття змісту поняття «повноваження». *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 253–256.
9. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород: Ліра, 2011. 368 с.
10. Тихомиров Д. О., Харченко Н. П. Зловживання правом як відхилення від правомірної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. № 38(1). С. 26–29. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/485991>
11. Рубашенко М. А. Зловживання правом як загальноправова категорія: допустимість, сутність, кваліфікація. *Цивільне право*. 2010. № 4. С. 110–119.

References

1. Didyk S. Іe. Kryminalno-pravova okhorona pravosuddia vid nezakonnykh diian suddi yak spetsialnoho subiekta zlochynu: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 2008, 210 s.
2. Skoromnyi Ya. I. Osoblyvosti prytyahennia suddiv do administratyvnoi vidpovidalnosti. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2020. Vol. 6. № 10. S. 2014–2022.
3. Nikitin V. V., Yurynets Yu. L., Bielkin L. M., Bielkin M. L. Administratyvno-pravovi zasady dystsyplinarnoi vidpovidalnosti suddiv v konteksti harantii yikh nedotorkannosti. *Derzhava ta rehiony*. 2023. № 3. S. 280–288.
4. Teoriia derzhavy ta prava: navch. posib. / Іe. V. Bilozorov, V. P. Vlasenko, O. B. Horova, A. M. Zavalnyi, N. V. Zaiats ta in. ; za zah. red. S. D. Husarieva, O. D. Tykhomyrova. Kyiv: NAVS, Osvita Ukrainy, 2017. 320 s.
5. Moskvych L. M., Ivanytskyi S. O., Rusanova I. O. Pravovyi status nosiiv sudovoi vlady v Ukraini (profesiini suddi, narodni zasidateli, sud prysiazhnykh) / Za zah. red. I. Іe. Marochkina: Monohrafiia. Kharkiv: Finn, 2009. 488 s. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18723/1/Moskvich_2009.pdf
6. Pyvovar I. V. Sluzhbovi prava suddi za zakonodavstvom Ukrainy. *Naukovyi chasopys NPU imeni Drahomanova. Serii 18. Ekonomika i pravo*. 2014. Vyp. 26. S. 117–123.
7. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / za redaktsiieiu akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv: TOV «Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2007. 992 s.
8. Solonar A. V. Okremi aspekty rozkryttia zmistu poniattia «povnovazhennia». *Porivnialno-analitychne pravo*. 2014. № 2. S. 253–256.
9. Rohach O. Іa. Zlovzhyvannia pravom: teoretyko-pravove doslidzhennia. Uzhhorod: Lira, 2011. 368 s.
10. Tykhomyrov D. O., Kharchenko N. P. Zlovzhyvannia pravom yak vidkhylennia vid pravomirnoi povedinky. *Naukovyi visnyk Uzhhordskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2016. № 38(1). S. 26–29. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/485991>
11. Rubashchenko M. A. Zlovzhyvannia pravom yak zahalnopravova katehoriia: dopustymist, sutnist, kvalifikatsiia. *Tsyvilne pravo*. 2010. № 4. S. 110–119.

Іванов В. П. Зловживання повноваженнями судді

У статті досліджено проблему зловживання суддею своїми повноваженнями та механізми притягнення його до юридичної відповідальності. Усі наведені приклади зловживання повноваженнями судді розглядаються крізь призму їх поділу на службові та неслужбові, що дає змогу комплексно оцінити характер правопорушень, їх вплив на здійснення правосуддя та наслідки для суспільства. Наголошено, що зловживання повноваженнями судді завдає шкоди правосуддю та громадській довірі до судової системи, а в окремих випадках може слугувати підставою для притягнення судді до юридичної відповідальності. Проаналізовано особливості дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності суддів, їхні відмінності та підстави застосування. Дискутується питання балансу між незалежністю суддів та ефективною відповідаль-

ністю за порушення, а також виклики, що виникають у процесі реалізації механізмів контролю. Акцентовано увагу на необхідності удосконалення правових інструментів запобігання зловживанням, які підривають авторитет судової влади та загрожують принципу верховенства права. Сформульовано авторське визначення поняття «зловживання повноваженнями судді», що враховує сучасні реалії правозастосування.

Ключові слова: зловживання правом, зловживання повноваженнями, суддя, юридична відповідальність, завдання шкоди.

Ivanov V. P. Abuse of Judicial Authority

The article examines the issue of judicial abuse of authority and the mechanisms for holding judges legally accountable. All presented examples of judicial abuse of authority are analyzed through the lens of their classification into official and non-official misconduct, which allows for a more comprehensive assessment of the nature of violations, their impact on the administration of justice, and their consequences for society.

National legislation is analyzed to distinguish between official and non-official judicial powers. Official powers encompass a set of legally established rights and duties that ensure the proper administration of justice in accordance with the law. Meanwhile, non-official judicial powers include rights and opportunities that are not directly related to the adjudication process but stem from the judge's special legal status. Differentiating these categories is crucial for analyzing cases of judicial abuse of authority and determining the grounds for legal accountability. It is emphasized that judicial abuse of authority undermines the integrity of the justice system and public trust in the judiciary.

Abuse of powers by a judge contravene ethical standards and legislative requirements that govern the judiciary. Given the special status of judges, mechanisms of legal accountability must strike a balance between judicial independence and the need for effective oversight of their activities.

The study is driven by the necessity to assess the effectiveness of existing mechanisms of disciplinary, administrative, and criminal accountability of judges as instruments for preventing abuse of powers. It is also crucial to analyze the challenges encountered in holding judges accountable, including preserving the independence of the judiciary and adhering to international standards in this field. Investigating the legal nature of abuses of judicial powers and developing effective mechanisms for their prevention are key tasks for strengthening the rule of law and fostering citizens' trust in the judicial system.

The discussion focuses on the balance between judicial independence and effective accountability for violations, as well as the challenges arising in the implementation of oversight mechanisms. Special attention is given to the necessity of improving legal instruments for preventing abuses that undermine the authority of the judiciary and threaten the principle of the rule of law.

The author proposes a definition of “judicial abuse of authority” that reflects contemporary legal enforcement realities.

Key words: abuse of rights, abuse of authority, judge, legal liability, harm.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-382-387